

PRIN „OCHEANUL ÎNTORS” AL TEORIEI LITERARE: VIRGIL NEMOIANU

Cotitura literară și argumentele ca narațiuni

Într-o carte de referință dedicată reabilitării relațiilor filosofiei cu literatura, filosoful și esteticianul Stanley Cavell se întreba retoric: Poate oare filosofia să devină literatură și totuși să rămână capabilă „să se înțeleagă pe ea însăși” (Cavell 1979, p. 494: „But can philosophy become literature and still know itself?”), să nu-și piardă identitatea? Cavell nu este singurul care redeschide dezbaterile asupra vechii și mult invocatei dispute din *Republica* lui Platon despre rolul filosofiei și al poeziei în societate. Odată cu anii optzeci și nouăzeci ai secolului trecut, mai mulți filosofi, antropologi și analiști culturali și sociali și-au literaturizat discursul, asumându-și totodată o postură de autori, mai degrabă decât una de cercetători supuși iluziei obiectivității științifice. Mutația sau cotitura literară, „the Literary Turn”, este confirmată atât de antropologia culturală a lui Clifford Geertz (1988), cât și de discursul filosofic al lui Richard Rorty (1978), al lui Stanley Cavell sau al Marthei Nussbaum. Dacă New Istoricism presupune, în fond, cotitura sau mutația politică și istorică în studiile literare, reversul său ar putea fi identificat în așa-numita „Literary Turn”, cotitura sau mutația literară a discursului antropologic, a celui filosofic, dar și a gândirii politice și sociale. Cele două „cotituri” (urmând cotiturii lingvistice, în accepțiunea pe care i-o dădea Richard Rorty) repun în discuție relevanța socială și antropologică a teoriei literare și a epistemologiei estetice.

O cheie pentru aparentul labirint al întretăierilor acestor drumuri ale teoriei poststructuraliste poate fi *secundarul*, concept propus acum un sfert de secol de către Virgil Nemoianu. Secundarul devine, pentru Nemoianu, un instrument de interpretare a culturii și a vieții sociale prin prisma literarului și chiar a categoriei mai largi a esteticului (Nemoianu 1989). Recontextualizând și prelucrând critic secundarul, în cadrul dialogului, fie subtil, fie radical polemic, dintre *secundar* și *principal*, poate fi reevaluată „mutația literară” a teoriei anilor nouăzeci. Teoria secundarității apare în contextul unui interes reînnoit pentru estetică în sfera antropologiei și a dezbaterilor asupra politizării esteticului, a interferenței dintre ideologia estetică și ideologia politică (Groys 2011, Rancièrè 2012).

Secundarul, ca ficțiune teoretică cu rol epistemologic, desemnează, în accepțiunea lui Nemoianu, o serie de fenomene, atitudini, discursuri culturale, sociale, dar mai ales literare, care întrețin o formă de opoziție dialectică în raport cu *principalul*. Cele două concepte conțin, fiecare, câte ceva din tensiunea creatoare a celuilalt și sunt fie în relație contrastivă, fie complementară. Literatura devine, în această narațiune interpretativă, un corpus textual privilegiat, care poate revela în

mod simptomatic puterea paradoxală a secundarului. E o putere ambivalentă: fenomenele culturale și estetice secundare sunt fie subversive, fie convergente, uneori, cu principalele acte și forțe progresiste ale societății (politice, economice, morale, religioase, toate constituind *centralitatea*).

Elaborându-și teoria despre caracterul reacționar sau, cel puțin, subversiv al secundarului în raport cu dominația principalului, Nemoianu revalorifică câteva concepte estetice și epistemologice ale filosofiei blagiene a culturii. Profesorul româno-american invocă volumul lui Lucian Blaga din 1933, *Cunoașterea luciferică* (inclus în *Teoria cunoașterii*), în încercarea de a activa potențialul dialogic al ideilor blagiene, filiația lor filosofică și estetică, viabilitatea epistemologiei sale estetice. Teoria blagiană despre *minus-cunoaștere* și despre *cunoașterea luciferică* poate fi interpretată, în viziunea lui Nemoianu, în paralel cu discutarea perspectivelor moderat relativiste și pluraliste ale unor filosofi analitici ca Thomas Kuhn și Nelson Goodman sau prin prisma convergenței cu filosofia „multiplului” a lui Michel Serres (1982a, b).

Înclinația câtorva filosofi occidentali de a construi o perspectivă literară în interpretarea vieții sociale și a dilemelor morale, ca și aceea de a recurge la un stil narativ și metaforic, se va accentua, deci, în anii '80 și '90. Discursivizarea de tip literar, referințele la personaje ficționale, la relațiile și la conflictele lor, devin repere ale argumentației antropologice, istorice, filosofice. Relevante sunt, în această privință, teoriile de filosofie etică ale Marthei Nussbaum (fundamentate pe exemple din tragedia greacă sau din proza lui Henry James), filosofia sceptică a lui Stanley Cavell (cu enormul lui interes pentru personajele shakespeariene) sau gândirea „postfundaționalistă” a lui Richard Rorty (pentru care filosofia poate fi văzută ca un anumit tip de scriitură, „as a kind of writing”).

Voi detalia, în cele ce urmează, mai multe noi moduri de interpretare și de prelucrare critică a categoriei secundarului, pentru a o face operațională, ca instrument de analiză culturală, astăzi. Anumite argumente controversate ale teoriei literare vor putea fi astfel reevaluate, și câteva supoziții metacritice specifice așa-numitei coturi literare vor fi testate prin prisma secundarității, a aparentei recesivități a literarului și a esteticului în raport cu riscurile unei dominanțe abuzive (ideologice, economice, politice) a *principalului*.

Forța „centripetă” a literaturii

Virgil Nemoianu polemizează cu o tot mai accentuată ideologizare și politizare, în anii '90, a direcțiilor de cercetare poststructuralistă în sfera umanioarelor. În virtutea unei *rezistențe interne*, proprie identității lui intelectuale, la formele de conformism ideologic dominante la acea oră în universități, el pledează pentru reînțemeierea unei epistemologii bazate pe „secundar”, pe puterea esteticului. Teoria sa estetică și literară se dorește una reconstructivă, care își propune să releve pozitivitatea a ceea ce, în mare măsură, critica poststructuralistă pune sub semnul negativității și al suspiciunii: un „canon” al umanului, intrinsec literaturii, care ar fi merit,

în viziunea sa, să deturneze „hegemoniile ideologice ale momentului” (Nemoianu 1997, p. 218)¹.

De-a lungul capitolului final din cartea sa *O teorie a secundarului. Literatură, progres și reacțiune*, Nemoianu discută câteva importante direcții de cercetare umanistă, cu metodologiile lor specifice (studiile neoclasiche, New Criticism, critica neomarxistă, structuralismul și perspectiva psihanalitică), susținând că acestea renunță treptat la pretenția de a forța literatura să se conformeze unor grile de interpretare prescrise. Prin urmare, aceste diverse strategii interpretative ar ceda, în cele din urmă, forței subversive a literaturii înseși, impulsurilor recesive și secundare care se ascund în chiar discursul critic:

„În ultimă instanță, forța centripetă a literaturii rezidă în aspirația discursului însuși către statutul literaturii – altfel spus, către savurarea privilegiată a libertății, a autoreferențialității și a unei substanțialități teoretic inepuizabile, așa cum sunt exprimate de sensurile multiple și de deschiderea textuală” (Nemoianu 1997, p. 199).

Discursul literar ar putea să-și adjudece, în viziunea lui Nemoianu, statutul de „divinitate antropomorfică” în raport cu discursul obișnuit. Cel din urmă ar avea bovarismul de a atinge starea „paradisiacă sau utopică” din sfera literarului.

În fond, discursul teoretic al lui Nemoianu atestă el însuși, nu o dată, acest tip anume de fascinație, care îl determină pe critic să-și construiască o lucidă mitologizare a ceea ce el consideră a fi nucleul întrucâtva misterios al esteticii literare. Argumentele sale sunt expuse prin frecvente volute stilistice, integrate unor structuri narative, din care nu lipsesc formulările metaforice și personificarea conceptelor. Între acestea, *secundarul* și *principalul* sunt extensii metaforic-argumentative și, totodată, protagoniști ai odiseii sale teoretice. Definierea lor declanșează o narațiune sinuoasă, surprinzătoare adesea, straturile de semnificație așezându-se în text treptat, într-o demonstrație desfășurată în cercuri concentrice – cercuri hermeneutice, în care ipotezele auctoriale își conțin *in nuce* concluziile.

Într-un capitol semnificativ intitulat *Dialectica imperfecțiunii: Girard, Blaga, Serres*, Nemoianu analizează epistemologia estetică a lui Blaga sau, mai precis, modul specific blagian de a conferi valorilor estetice o putere epistemologică. Faptul de a integra epistemologia și teoria estetică a lui Lucian Blaga în spectrul mai larg al dezbaterilor internaționale este merit să pună în evidență acele cărări ale gândirii aproape marginale, dar creatoare, în care ideile literare, filosofice și cele antropologice se întâlnesc, intră în dialog și chiar fuzionează. Potențialul dialogic și inovator al liniei de gândire marginale și aparent reacționare – sau, mai bine spus, secundare – este de găsit uneori în categoria misterului, în incertitudinea ontologică

¹ Interpretările extraestetice, politizate, care fac un proces de intenție literaturii din rațiuni ideologice, încearcă să contracareze ceea ce Nemoianu numește „recalcitranta și uicitanța esteticului”. Nemoianu se războiește aici, la fel ca Harold Bloom în al său *Canon occidental*, cu „Școala Resentimentului”, cu adversarii canonului și ai primatului său estetic. O pledoarie pentru canon, construită de Nemoianu cu argumente filosofice, politice și religioase, e și cartea sa despre postmodernism (Nemoianu 2010, 2011).

a figurii metafizice a Marelui Anonim. În locul unei raționalități analitice clarificatoare, „progresiste”, blagiană minus-cunoaștere poate oferi intuirea unui *transcendent care coboară*, printre noi, ca printr-un catharsis estetic. În loc de a atinge un nivel transpersonal al unei cunoașteri corporale, al universalilor, o infracunoaștere este de așteptat să coboare în contingent, la firul ierbii, în căutarea unei relații intime cu lumea și cu particularitățile ei.

Noțiune cu un revelator potențial metaforic, minus-cunoașterea devine în construcția teoretică a lui Nemoianu o ipostază a secundarului, ea fiind parte a unui proces de reinterpretare a paradigmatelor culturale, în special a celei structuraliste și a celei poststructuraliste. Categoria flexibilă și dinamică a secundarului ajunge să fie centrul unei narațiuni interpretative care acordă un rol privilegiat mișcărilor progresive ale esteticului, opuse liniilor de gândire triumfaliste ale progresului istoric și economic.

Rolul literaturii ar fi, deci, acela de a revalorifica „materialul” și textura care au fost abandonate și disprețuite, de a le recicla și de a insera în limbă un conținut antropologic neglijat. Iată o cale de a tulbura satisfacția de sine a progresului sistematic. S-ar spune că teoria lui Nemoianu propune, în mare măsură, o abordare „ecologică” a câmpului studiilor literare și a miezului lor tradițional, umanist-canonice. În virtutea ei, opțiunea pentru rezistență, divergență, secundaritate se plasează în opoziție dialectică cu doctrina progresului istoric.

A recunoaște literaturii dreptul de a rezista în jurul propriei ontologii estetice înseamnă pentru Nemoianu a se situa în răspăr cu politizarea interpretării în domeniul umanioarelor. Înseamnă a privi literatura ca printr-un *ocean întors* către figura antropomorfică adăpostită în adâncimile textului, în „ființa” intrinsecă literaturii. Exegetul va scruta textul literar, prin urmare, dintr-o perspectivă pe care aș numi-o infracritică, mai degrabă decât metacritică sau supraordonată obiectului cercetării. Este, aceasta, o raportare polemică la hegemoniile și transgresiunile ideologice ale esteticului, pe de o parte. Pe de altă parte, opțiunea pentru secundar ar putea fi și o formulă de detașare precaută de lectura critică distanțată (*distant reading*, în accepțiunea lui Franco Moretti) și de cercetarea cantitativă a câmpului literarității (activate în cadrul Digital Humanities), care ocupă astăzi locul antinomic al *principalului*.

*

Cu toate acestea, secundarul ar putea fi suspectat că ar conține în sine riscul de a se transforma, de a se topi în masivul, copleșitorul flux al principalului, care, astfel, ia în posesie în chip întrucâtva abuziv „materialul” imaginar supus transfigurării artistice. Un asemenea caz în care principalul preia valorile artisticului și intențiile creatoare deopotrivă este de găsit în politizarea esteticii, așa cum o înțelege filosoful și esteticianul contemporan Boris Groys. Liderii politici, cei dictatoriali cu precădere, împrumută postura artistului demiurgic, susține Groys, și dobândesc un

control asemănător celui estetic asupra societății. Capacitatea dictatorului politic de a transforma scena socială după bunul plac îl face să se asemene unui artist radical, care își impune viziunea artistică totalizatoare.

Referindu-se la consecințele culturale ale erei staliniste în Rusia, Groys aduce argumente în favoarea legăturii dintre estetic și politic în cadrul societăților totalitare, puterea estetică exercitată de către artist asupra materialului său fiind comparabilă formelor de control politic asupra societății:

„Subordonarea totală a întregii vieți economice, sociale și cotidiene a țării unei instanțe unice de planificare, ce trebuia să reglementeze până și cele mai mici detalii ale sale, să le armonizeze și să creeze din ele un tot unitar, a transformat această instanță – conducerea de partid – într-un fel de artist, pentru care lumea întreagă servește ca material, obiectivul său fiind «să depășească rezistența acestui material», să-l facă maleabil, plastic, capabil să ia orice formă considerată ca adecvată” (Groys 2007, p. 5).

Totuși, ceea ce Groys consideră a fi o formă de putere artistică de a domina și a transforma o totalitate socială, de a supraveghea o întreagă entitate socială, se dovedește în fond a fi, mai mult sau mai puțin, echivalentul a ceea ce Nemoianu denuște „principalul”. Cu alte cuvinte, politicul însuși, care preia doar temporar masca esteticului, ca în cazul artei realismului socialist. Epocile anterioare, cu „dezordinea și haosul” specifice lor, urmau să fie reformulate și schimbate, „printr-o viață armonioasă, organizată după un plan artistic unic”.

În schimb, ceea ce Virgil Nemoianu rezervă sferei secundarului este tocmai opusul unui câmp cultural organizat, recunoscând că literatura aduce cu sine o forță divergentă și perturbatoare, ba chiar o pulsione înspre deconstrucție, o dispoziție emoțională și estetică uneori reacționară. Sau, în orice caz, o atitudine de rezistență în fața oricărui control ideologic și social abuziv.

Teorii etice cu fundamente estetice. A locui în interiorul literaturii

Invoc din nou aserțiunea metaforică din *O teorie a secundarului*, după care discursul literar ar fi un fel de „divinitate antropomorfică” pentru discursul cotidian. În aceeași linie de gândire, recente reevaluări ale sferei studiilor literare pun în evidență diverse dezbateri în jurul rolului – de dincolo de estetic – antropologic al literaturii în viața cotidiană și în societate. Direcțiile de cercetare îmbrăționate de mai mulți teoreticieni și esești francezi, precum Jean-Marie Schaeffer, Marielle Macé și William Marx, sau de filosofii americani Martha Nussbaum și Stanley Cavell sunt relevante pentru o cotitură etică și chiar ecologică în interiorul studiilor literare.

Dincolo de recenta pledoarie formulată de Nussbaum, în cartea sa *Not for Profit: Why Democracy Needs the Humanities* (Nu de dragul profitului: De ce democrația are nevoie de umanioare), din 2010, pentru rolul artelor liberale în formarea cetățenilor democrați, volumele ei mai timpurii *The Fragility of Goodness* (Fragilitatea binelui), din 1986, și *Love's Knowledge* (Cunoașterea prin iubire), din

1990, susțin cultivarea unor virtuți, înclinații altruiste și valori comunitare pe care etica le poate găsi în interiorul ficțiunii literare. De pildă, în tragedia *Antigona* sau în *The Golden Bowl* (Cupa de aur), de Henry James, sau în „poezia filosofică”. De asemenea, prin abordarea hermeneutică a dialogurilor platonice *Banchetul* și *Fedru*, Nussbaum ia drept repere dilemele etice ale unor personaje ca Socrate, Alcibiade și Fedru, care se implică în povești de iubire pasionate, aflându-se totodată în căutarea înțelepciunii filosofice. Ei sunt, în interpretarea lui Nussbaum, deschiși înspre alteritate, înspre Ceilalți, sunt dispuși să-și asume responsabilități față de semenii, ca și față de valorile proximității, ale contingentului, toate acestea dobândindu-le printr-o „fuziune a vieții cu argumentul rațional [filosofic]”. Evident, narațiunea filosofică a lui Nussbaum pare să-și flexibilizeze strategiile stringent argumentative, raționarea distanțată și rece, pentru a lăsa loc artei retorice, persuasiunii stilistice și, nu mai puțin, preocupărilor etice și, în mod complementar, celor estetice.

Discursul filosofic ajunge să își dobândească o tușă specifică de vulnerabilitate, menită să umanizeze modul aparent decorporalizat de a raționa și să se aventureze către „o ferventă investigare a particularului” (Nussbaum 1990, p. 148: „intense scrutiny of particulars”). Mai mult, atunci când analizează tragedia greacă și relevanța filosofică a conflictului ei, Martha Nussbaum se concentrează asupra caracteristicilor poetice ale textului și ale limbajului „metaforic și emotiv” (Nussbaum 1986, p. 394: „metaphorical and emotive language”). Așa se face că, departe de a dispărea, linia limpede a argumentului filosofic atinge un nou grad de accesibilitate, o senină „reținere” și distincție, o tensiune conceptuală autoconținută, precum și o lucidă putere persuasivă.

Un alt filosof interesat de valențele etice ale esteticului, americanul Stanley Cavell, recurge adeseori la hermeneutica literară pentru a argumenta valoarea a ceea ce el numește „procesul de recunoaștere, de acceptare”, de „acknowledgment” al Celuilalt. Cavell ia drept reper evoluția unor personaje shakespeariene, pe care le supune cu acuratețe analitică unei *close reading*, urmată de elaborarea unei teorii impregnate de scepticism ontologic și hermeneutic. Interpretarea pe care o face tragediei *Regele Lear* este reprezentativă pentru valoarea etică pe care filosoful și shakespearologul Cavell o atribuie scepticismului cognitiv. Procesul de a recunoaște și de a accepta doar – în loc de a cunoaște fără rest, prin impunerea unei interpretări restrictive obiectului sau subiectului analizat – un anume „adevăr” despre Celălalt implică o abordare etică și o deschidere generoasă față de alteritate și de diferență. Exemplar e cazul lui Lear, care nu a recunoscut – de fapt, a eșuat tragic în această privință – adevărul sentimentelor Cordeliei față de el, pretinzându-i și impunându-i acesteia o anume reacție afectivă prestabilită:

„Ni se întâmplă să credem că scepticismul ar trebui să însemne că nu putem ști dacă lumea există cu adevărat și că, deci, probabil că ea nici nu există (concluzie pe care unii ajung să o admire și alții să se teamă de ea). Pe când, în fond, ceea ce scepticismul sugerează este că, de vreme ce nu putem ști dacă lumea există, prezența ei pentru noi nu poa-

te reprezenta o funcție a cunoașterii. Existența lumii trebuie să fie doar *acceptată*; după cum și prezența altor conștiințe și universuri mentale trebuie să fie nu cunoscută, ci *recunoscută* ca atare” (Cavell 2003, p. 95)².

La fel ca în cazul lui Lear, pe care Cavell îl consideră exemplar pentru demonstrația sa, evoluția eroului tragic este impregnată de nevoia sa dictatorială de a cunoaște fiecare gând și emoție a Cordeliei – altfel spus, de a-i anihila unicitatea, sinele, de a distruge orice alteritate și diferență ontologică. Ceea ce Lear ar fi putut face, iar revelația sa e tardivă, este să îi recunoască Cordeliei îndreptățirea de a exista, de a avea o identitate afectivă care să nu corespundă neapărat prescrierilor sale coercitive.

Putem, prin urmare, conchide că „recunoașterea”, acceptarea de ordin sceptic a lumii și a alterității acesteia este, în scrierile lui Cavell, relevantă pentru modul în care interpretarea filosofică, în filiația hermeneuticii gadameriene, se situează de partea argumentelor aparent *secundare*. Acestea din urmă ajung să tulbure într-o anumită măsură forțele principalului, să le opună rezistență, astfel încât să le zădărnicească modurile uneori abuzive și aproape dictatoriale de cunoaștere, de luare în posesie cognitivă. Departate de a fi îndatorate vreunei perspective structuraliste sau poststructuraliste, scrierile lui Cavell își găsesc argumentele în textele unor Thoreau, Wordsworth, Poe, Ibsen, Emerson și, desigur, Shakespeare. Metonimiile filosofice identificate de către Stanley Cavell în literatura acestora îl conduc înspre o „împlinire a locuirii” – în original, sintagma e „accomplishment of inhabitation”³ –; adică, îi permit să își „locuiască” obiectul argumentării sale filosofice, iar nu să și-l aproprie dinspre teorii predeterminate. Îl ajută să își lase argumentele libere, de parcă ar fi ele însele forme de viață, necapturate în interiorul vreunor granițe interpretative. Filosofia morală a lui Cavell și scepticismul său hermeneutic (în cadrul căruia a fi sceptic devine o atitudine etică, de recunoaștere a alterității ontologice) aduc în prim-plan valori estetice și literare divergente. Ele au rolul de a contrabalansa principalul mod filosofic de a raționa, care este deturnat de la traseul epistemologic

² Iată pasajul în original: „We think skepticism must mean that we cannot know the world exists, and hence that perhaps there isn't one (a conclusion some profess to admire and others to fear). Whereas what skepticism suggests is that since we cannot know the world exists, its presentness to us cannot be a function of knowing. The world is to be *accepted*; as the presentness of other minds is not to be known, but acknowledged”. Cavell susține aici existența unui anumit „adevăr al scepticismului”, un „truth of skepticism”, acesta fiind un concept etic fundamental al său, al cărui potențial analitic este probat în capitolul *The Avoidance of Love*, din *Disowning Knowledge in Six Plays of Shakespeare*.

³ În esul său *Thinking of Emerson* din *The Senses of Walden*, Cavell afirmă că relația lui Emerson și a lui Thoreau cu poezia este inerentă scrisului lor, ei fiind conștienți că iau parte la un proces de scriitură continuă, de „împlinire a locuirii”, a încorporării sensurilor existențiale în și prin poezia faptului de a scrie: „Emerson's and Thoreau's relation to poetry is inherently their interest in their own writing... I do mean their interest in what we may call their poems, but their interest in the fact that what they are building is writing, as it realizes itself daily under their hands, sentence by shunning sentence, the accomplishment of inhabitation, the making of it happen, the poetry of it” (Cavell 1981, p. 134).

prestabilit prin aceea că are parte, de astă dată, de „proximitatea poeziei”/ „the proximity of poetry”⁴. În locul distanțării și al raționării dezîntrupate, impersonale, Cavell preferă să își asume *locuirea* gândirii sale, deci își alege o formă de *a locui în* (în original: „the *inhabitation*”) discursul său teoretic și își rezervă dreptul de a recunoaște, nu mai mult decât atât, existența autonomă a ceea ce e ireductibil la cunoaștere. Deci, în acord cu etica specifică scepticismului pe care îl profesează, își câștigă dreptul de *a nu poseda* cunoașterea.

Tipuri „reacționare”. Secundarul și antimodernul

Secundarul rămâne un concept marginal și e de dorit să își asume marginalitatea și flexibilitatea, de vreme ce el reverberează mai degrabă într-o constelație de nuanțe, tatonări, ajustări conceptuale decât în proclamații ideologice. Prin sfera de semnificații textuale și metatextuale puse în joc, conceptul dinamic de secundar poate fi invocat în sprijinul unei pledoarii pentru singularitatea, „recalcitranta”, subiectivitatea specifice literarului, ca și pentru textualitatea și contingenta literaturii, într-o vreme în care metodele cantitative de analiză digitală transpun textele literare în grafice și hărți dezîntrupate. Rolul pulsionilor secundare în literatură este de a-i restaura acesteia propria condiție și îndreptățire de a fi, de a o reda propriei materialități, fluxului imanent al textualității. Dacă este să amintim din nou interpretarea pe care Martha Nussbaum o dă Antigonei, în cartea sa *Fragility of Goodness*, e ca și când cetatea lui Creon, aparent etanșă, autosuficientă, ar fi nevoită să se deschidă încă o dată înspre valorile comunitare, înspre „dreptatea” imperfectă a Antigonei, deci către o experiență etică cu fundament estetic.

Traseul subversiv al secundarului ia masca anamorfotică a „imperfecțiunii” și a „înfrângerii”, devenite concepte metaforice, dar nu mai puțin operaționale pentru analiza culturală. Literatura – un versant al imaginației estetice – ar fi tocmai „știința sau disciplina imperfecțiunii și a înfrângerii” (Nemoianu 2006, p. 3). Un fenomen care ține de secundar și de subsidiaritate culturală este, de pildă, romantismul secund, numit, în versiunea sa central-europeană, „Biedermeier”.

Literatura Biedermeier este în consonanță cu atitudini, cu mentalități și cu strategii imaginare și stilistice ale „temperanței”. Nemoianu depistează un etos al imperfecțiunii, care funcționa, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, ca „substitut relativ satisfăcător al coerenței și organicității” (Nemoianu 2013, p. 570). Interesant e modul în care teoreticianul secundarului identifică, în discursurile culturale și în opțiunile estetice ale epocii începutului de secol al XIX-lea, atât o formă de rezistență în fața „atacului virulent al modernității”, cât și o conciliere și o soluție de a absorbi și de a tempera schimbările. A recurge la o doză de imperfecțiune acceptată și la o anume „relativizare reciprocă” a atitudinilor față cu modernitatea înseamnă pentru Nemoianu o atitudine pragmatică de conservare a valorii, de activare a tra-

⁴ Analizând interesul lui Cavell pentru literatură și pentru muzică, precum și viziunea lui Arthur Danto asupra artei, teoreticianul literar Gerald L. Bruns susține că teoriile lor interpretative recunosc o „proximitate a poeziei” („proximity of poetry”) (Bruns 1999, p. 147–163).

diției. Mai mult, relectura unor autori din perioada modernității timpurii ar putea oferi soluții de a depăși falsele mituri și abordări superficiale ale multiculturalismului contemporan. Epoca Biedermeier înțelegea să facă față transferului de valori specific modernității prin câteva atitudini discursive temperate, conciliante, din sfera secundarului. Între acestea, două încorporează și amplifică forța esteticului: „capacitatea și dorința de a folosi frumosul ca vehicul epistemologic și retorice literare ca proceduri de comprimare și ambalare a cunoașterii”.

Adeptii secundarului, ai temperanței și ai imperfecțiunii găsesc în imaginarul și în discursul literar argumente și soluții pentru a contracara sau cel puțin pentru a „ambala” și a domestici avalanșa principalului, cu prescripțiile lui ideologice și cu excesele lui doctrinare. Ei au, precum „antimodernii” lui Antoine Compagnon, un mod ambivalent de a se raporta, *à contrecœur*, la ce înseamnă a fi modern. Ei ar fi, ca printr-o fatalitate ironică, „adevărații moderni, cei care nu se mai lasă înșelați” (Compagnon 2008, p. 12), căci nu se mai complac în iluzii cu privire la modernitate. Nu mai puțin, ei s-ar putea revendica de la familia spirituală a adeptilor Retoricii, așa cum îi înțelegea Jean Paulhan, ca reprezentanți ai rezistenței în fața „Terorii” progresist-avangardiste în literatură. Secundaritate, restaurarea retoricii, anti-modernitate – tot atâtea formule de a reveni la estetica literară, privind-o printr-un *ochean întors* către nucleul ei tot mai fragil, către argumentele ei aparent „reacționare”, dar în fond ireductibile la terori și conformisme ideologice.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

- Bruns 1999 = Gerald L. Bruns, *Tragic Thoughts at the End of Philosophy. Language, Literature, and Ethical Theory*, Evanston Ill., Northwestern University Press, 1999.
- Cavell 1979 = Stanley Cavell, *The Claim of Reason: Wittgenstein, Skepticism, Morality, and Tragedy*, Oxford–New York, Oxford University Press, 1979.
- Cavell 1981 = Stanley Cavell, *The Senses of Walden. An Expanded Edition*, San Francisco, North Point Press, 1981.
- Cavell 2003 = Stanley Cavell, *Disowning Knowledge in Seven Plays of Shakespeare*. Updated edition, Cambridge, Cambridge University Press, 2003.
- Compagnon 2008 = Antoine Compagnon, *Antimodernii. De la Joseph de Maistre la Roland Barthes*. Traducere din limba franceză de Irina Mavrodin și Adina Dinițoiu. Prefață de Mircea Martin, București, Editura Art, 2008.
- Geertz 1988 = Clifford Geertz, *Works and Lives. The Anthropologist as Author*, Stanford, Stanford University Press, 1988.
- Groys 2011 = Boris Groys, *The Total Art of Stalinism. Avant-Grade, Aesthetic Dictatorship, and Beyond*. Translated from German by Charles Rougle, London–New York, Verso, 2011.
- Groys 2007 = Boris Groys, *Stalin – opera de artă totală. Cultura scindată din Uniunea Sovietică*. Traducere de Eugenia Bojoga și George State, Cluj, Idea Design&Print, 2007.
- Nemoianu 1989 = Virgil Nemoianu, *A Theory of the Secondary: Literature, Progress, and Reaction*, Baltimore, The Johns Hopkins University Press, 1989.
- Nemoianu 1997 = Virgil Nemoianu, *O teorie a secundarului. Literatură, progres și reacțiune*. În românește de Livia Szász Câmpeanu, București, Editura Univers, 1997.
- Nemoianu 2006 = Virgil Nemoianu, *Imperfection and Defeat. The Role of Aesthetic Imagination in Human Society*, Budapest, Central European University Press, 2006.

- Nemoianu 2010 = Virgil Nemoianu, *Postmodernism and Cultural identities: Conflicts and Coexistence*, Washington (DC), Catholic University of America Press, 2010.
- Nemoianu 2011 = Virgil Nemoianu, *Postmodernismul și identitățile culturale. Conflicte și coexistență*. Traducere din engleză de Laura Carmen Cuțitaru. Postfață de Codrin Liviu Cuțitaru, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2011.
- Nemoianu 2013 = Virgil Nemoianu, *Triumful imperfecțiunii. Vârsta de argint a temperanței socio-culturale în Europa. 1815–1848*. Traducere de Carmen-Veronica Borbély, în Virgil Nemoianu, *Opere*, 2. *Trilogia romantismului*, București, Editura Spandugino, 2013.
- Nussbaum 1986 = Martha C. Nussbaum, *The Fragility of Goodness: Luck and Ethics in Greek Tragedy and Philosophy*, Cambridge, Cambridge University Press, 1986.
- Nussbaum 1990 = Martha C. Nussbaum, *Love’s Knowledge: Essays on Philosophy and Literature*, New York–Oxford, Oxford University Press, 1990.
- Nussbaum 2010 = Martha C. Nussbaum, *Not for Profit: Why Democracy Needs the Humanities*, Princeton, Princeton University Press, 2010.
- Rancière 2012 = Jacques Rancière, *Împărțirea sensibilității. Estetică și politică*. Traducere și notă introductivă de Ciprian Mihali, Cluj, Idea Design&Print, 2012.
- Rorty 1978 = Richard Rorty, *Philosophy as a Kind of Writing: An Essay on Derrida*, în „New Literary History”, X, 1978, nr. 1, p. 141–160.
- Serres 1982a = Michel Serres, *Genèse*, Paris, Grasset, 1982.
- Serres 1982b = Michel Serres, *Hermes: Literature, Science, Philosophy* (eds. Josué V. Harari and David F. Bell), Baltimore–London, The John Hopkins University Press, 1982.

TURNING AROUND THE “SPYGLASS” OF LITERARY
THEORY: VIRGIL NEMOIANU
(Abstract)

The study argues that concepts such as *the secondary* and *the ethos of imperfection* (Virgil Nemoianu) have an interpretative relevance for the so-called “Literary Turn” in the field of humanities. The literary hermeneutics is revalued through its ethical and even “ecological” role within the humanities, as it activates a centripetal force and a specific divergent power to be found in the literariness and in the sphere of aesthetic values in general. The secondary impulses of literary textuality become a necessary counterpart to the false myths of contemporary multiculturalism, as well as an “anti-modern” (Antoine Compagnon) reaction towards any ideological hegemony that tends to subdue the “liveness” of literature.

Cuvinte-cheie: *secundarul, cotitura/mutația literară, etosul imperfecțiunii, antimodern, Virgil Nemoianu.*

Keywords: *the secondary, the Literary Turn, the ethos of imperfection, anti-modern, Virgil Nemoianu.*

*Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
„Sextil Pușcariu”
Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, 21
laura.pav12@yahoo.com*